

ZAŁĄCZNIK NR 2.

AUTOREFERAT

1. Imię i nazwisko: Artur Górak

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej

Dyplom magistra historii w zakresie archiwistyki, Lublin dnia 13 lipca 1995 roku, tytuł pracy magisterskiej: *Heraldyka i sfragistyka miejska Ziemi Chełmskiej*, promotor: prof. Józef Szymański

Dyplom doktora nauk humanistycznych z zakresie historii nowożytnej i archiwistyki, Lublin dnia 27 października 2004 roku, tytuł rozprawy doktorskiej: *Kancelaria Zarządu Gubernialnego Lubelskiego (1867 – 1918)*, promotor: prof. Krzysztof Skupieński, recenzenci: prof. Jan Lewandowski (UMCS) i prof. Zdzisław Chmielewski (USz)

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowo-badawczych

1 stycznia 1996 r.: Asystent w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii Instytutu Historii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

1 października 1998 r.: Asystent w Zakładzie Archiwistyki Instytutu Historii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

31 stycznia 2005 r.: adiunkt w Zakładzie Archiwistyki Instytutu Historii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2. Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a) tytuł osiągnięcia naukowego:

Efektywność rosyjskiego systemu biurokratycznego w Królestwie Polskim (1867-1918)

b) (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa)

monografie:

- 1) Artur Górak, Krzysztof Latawiec, *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim, 1839-1918*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014, 211 ss.

AG

- 2) Artur Górak, Krzysztof Latawiec, Jan Kozłowski, *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867-1918)*, wydanie 2, uzupełnione i poprawione, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015, 543 ss.
- 3) Stanislav Bogdanov, Artur Górak, Krzysztof Latawiec, Jacek Legieć, *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim w latach 1839-1918*, Tom I: *Ministerstwo Oświecenia Publicznego*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015, 316 ss.

artykuły:

- 4) Artur Górak, *Organizacja i kancelaria zarządów powiatowych w Królestwie Polskim (1867–1918)*, [w:] *Urzędy władzy, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu etnicznym i kulturowym do roku 1914*, red. H. Gmiterek i J. Łosowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010, s. 323 - 388.
- 5) Артур Генрикович Горак, *Эффективность и эволюция делопроизводственных систем губернской администрации XIX века*, [w:] *Документ. Архив. История. Современность*, t. 11, red. L.N. Mazur, Izdatielstwo Uralskogo Federalnogo Uniwersiteta, Jekaterynburg 2010, s. 336 – 351.
- 6) Артур Генрикович Горак, *Эффективность законодательства о преимуществах чиновников «русского происхождения» в Грузии и Польше*, [w:] *Региональное управление и проблема эффективности власти в России (XVIII – начало XXI вв.)*, red. J.W. Godowowa, S.W. Lubiczankowski, Izdatielstwo Orenburgskogo Gosudarstwiennogo Pedagogiczeskogo Uniwersiteta, Orenburg 2012, s. 37 - 48.
- 7) Артур Генрикович Горак, *Избранные направления изучения бюрократии Российской империи*, «Современная наука: актуальные проблемы теории и практики», серия «Гуманитарные Науки», Nr 1 (2012), s. 7 - 10.
- 8) Artur Górak, *Dokument – konstytutywne narzędzie biurokracji*, [w:] *Dzieje Biurokracji*, t. V, red. A. Gaca, A. Górak, Z. Naworski, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej we Włocławku, Lublin-Toruń-Włocławek 2013, s. 41 - 50.
- 9) Артур Генрикович Горак, *Введение российской системы делопроизводства в губернской администрации Царства Польского*, „Вестник РГГУ”, seria: „Документалистика. Документоведение. Архивоведение”, Nr 2 (124), 2014, s. 78 - 86.

- 10) Artur Górak, *Między strukturalnym a planowym grupowaniem dokumentów. Geneza wykazu akt w Imperium Rosyjskim*, [w:] *Belliculum Diplomaticum V Lublinense. Dokumenty, kancelarie i archiwa między Wschodem i Zachodem*, red. A. Górak, M. Szabaciuk, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014, s. 147-160.
- 11) Artur Górak, *The Institution of Russian Imperial Governorship in Historical Retrospective According to P. P. Stremoukhov's Memoirs*, "Russian Studies in History" ISSN: 1061-1983, 1983, winter 2014-2015, vol. 53, issue 3, s. 84 - 94.
- 12) Artur Górak, *Governors in governorates Kingdom of Poland: selection of candidates and the political goals of the empire*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” t. XII (2015), s. 101 - 110.

c) Omówienie celu naukowego ww. prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

1. Rosyjski system biurokratyczny w Królestwie Polskim

Biurokracja towarzyszy cywilizacji ludzkiej od zarania dziejów i chociaż podlega ostrej krytyce, to jest niezwykle uniwersalną formą organizacji i zarządzania, spotykaną prawie we wszystkich społeczeństwach. Jednak dopiero Max Weber, w wydanej w 1922 roku pracy pt. *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, (wydanie polskie, przekład i wstęp Doroty Lachowskiej. Warszawa 2002), na podstawie niezwykle szeroko zakrojonej obserwacji, wyodrębnił i opisał model biurokracji idealnej, uznając go jednocześnie za najbardziej racjonalną formę panowania.

Właśnie biurokratyzacja procesu realizacji władzy, i to nie tylko w ramach państwa, ale też przedsiębiorstwa, Kościoła czy organizacji społecznej, jest bodajże najważniejszym procesem zachodzącym w historii Europy ostatnich wieków. Powstają całe dziedziny prawa i powoływane przez nie struktury obdarzone kompetencjami i pozycją ustrojową. Struktury te są wypełniane przez rzesze ludzi, którzy tworzą nową warstwę społeczną, główny składnik inteligencji, z pewnymi cechami stanu. Hierarchiczne i rozproszone w przestrzeni struktury pozostają spójne i sterowalne dzięki zastosowaniu na niespotykaną skalę dokumentu, jako narzędzia władzy, zarówno w sensie nośnika wiedzy (pamięci organizacyjnej), jak i środka komunikacji oraz źródła dowodzenia prawa.

Zgodnie z popularną definicją biurokracja to po pierwsze system zarządzania, w którym decydującą rolę spełnia aparat administracyjny, a po drugie grupa ludzi profesjonalnie trudniących się administrowaniem i organizacją pracy instytucji i urzędów, a po trzecie

sprawowanie władzy za pomocą pisma. Model organizacji biurokratycznej stał się wzorcem, na którym opierało się funkcjonowanie niemal wszystkich sformalizowanych organizacji i instytucji w społeczeństwie.

Moje zainteresowanie biurokracją jako techniką sprawowania władzy kształtowało się w środowisku nauk pomocniczych historii a szczególnie pod wpływem moich promotorów prof. prof. Józefa Szymańskiego i Krzysztofa Skupieńskiego. Po analizie kancelarii rosyjskiej, na przykładzie Kancelarii Gubernatora Lubelskiego i Rządu Gubernialnego Lubelskiego, co było zadaniem mojej rozprawy doktorskiej, ugruntowało się moje przekonanie co do łączenia badań dyplomatycznych z prozopograficznymi i administratywistycznymi. Takie interdyscyplinarne podejście stało się podstawą moich badań nad biurokratycznym systemem Imperium Rosyjskiego, a szczególnie Królestwa Polskiego. W mniejszym stopniu korzystałem z nauki o organizacji i zarządzaniu, choć idąc za nowszymi jej trendami przyjąłem, że biurokracja wymaga wykreowania specyficznej kultury organizacji i komunikacji a następnie zarządzania nią tak, aby z jednej strony była odporna na wpływ kultur otoczenia (np. narodowej), a z drugiej odpowiadała na kolejne stawiane przed organizacją zadania. Takie podejście odróżnia się od dotychczasowego spojrzenia na biurokrację, zarówno ze strony jej zwolenników jak i przeciwników. Ci ostatni głównie skupiali się na strukturze, specjalizacji poziomej i pionowej, określaniu organizacji przez przepisy, ogólnie – na formalizmie. Nie odrzucając badania aspektów organizacyjnych, takie podejście zwraca uwagę badacza przede wszystkim na problem kadr administracji oraz na kolejne funkcje dokumentu w jego cyklu życiowym (dokumentowanie, nośnik informacji i prawa). W tym szczególnym wypadku chodziło o prześledzenie i ocenę powyższych zagadnień w rosyjskich urzędach Królestwa Polskiego, jako części systemu biurokratycznego Imperium Rosyjskiego.

Okres od upadku Powstania Styczniowego do odzyskania niepodległości w historii Królestwa Polskiego do niedawna nie budził większego zainteresowania badaczy. Poza represjami popowstaniowymi historycy zajmowali się procesem kształtowania partii politycznych a następnie przebiegiem rewolucji 1905 r. oraz procesem dochodzenia do niepodległości, czyli głównie historią polityczną, a i to jej najbardziej zauważalnymi elementami. Ostatnie dwie dekady w znacznym stopniu zmieniły ten obraz. Między innymi powstał cały nurt badań nad rosyjską administracją Królestwa Polskiego.

Dwanaście publikacji wybranych jako realizacja głównego osiągnięcia naukowego dotyczy czterech jego elementów składowych: podstaw teoretycznych (nr wykazie publikacji: pozycja 7. i 8.), struktur administracji rosyjskiej w Królestwie Polskim (pozycja nr: 1, 2, 3, 4,

11), korpusu urzędników cywilnych tejże administracji (pozycja nr: 3, 4, 6, 12) i dokumentowania czynności urzędowych (nr: 4, 5, 9, 10). Są wśród nich trzy pozycje monograficzne, a siedem z nich zostało opublikowanych w ciągu ostatnich dwóch lat, choć są wynikiem wieloletnich kwerend i opracowywania ich wyników.

Stan badań skłaniał do gruntownej rewizji całego procesu badawczego. Należało zacząć od rozpoznania i wykorzystania dużej ilości nowych źródeł o charakterze masowym – źródeł pochodzenia urzędowego – przechowywanych w archiwach na terenie byłego Imperium Rosyjskiego, a jednocześnie znaleźć modele badawcze, które pozwoliłyby opracować wyniki kwerend. Zostały podjęte kwerendy archiwalne oraz opracowano i zrealizowano cykl konferencji poświęconych dziejom biurokracji i równoległą serię wydawniczą¹. Animowanie nurtu badawczego pozwoliło na pozyskanie bogatego materiału porównawczego i na konfrontowanie wyników badań własnych.

A. Struktury administracji rosyjskiej w Królestwie Polskim

Zmiana statusu, ustroju i organizacji administracji Królestwa Polskiego po upadku Powstania Styczniowego była częścią planów rusyfikacyjnych, ale też wyrazem dążeń racjonalnych elity władzy do efektywnego zarządzania jednym ze strategicznych terytoriów Imperium Rosyjskiego. Dlatego unifikacji towarzyszyła depolonizacja kadr i wprowadzenie rosyjskiego systemu kancelaryjnego. Warto zauważyć, że Imperium już wcześniej, na początku XIX wieku, dokonało podobnej rewolucji administracyjnej, także na strategicznie położonym obcym etnicznie terytorium i z równie bogatymi tradycjami państwowymi, a mianowicie w państwach Gruzji

Po reformach podstawowym organem rosyjskiego aparatu władzy wykonawczej w Królestwie stał się gubernator². Należało więc zbadać rosyjską genezę tego stanowiska (pozycja ustrojowa gubernatora cywilnego w Królestwie przed Powstaniem Styczniowym była zasadniczo inna), jego kompetencje i ich ewolucję, politykę kadrową wobec tego stanowiska i narzędzia jego władzy. Już na pierwszym etapie poszerzyłem badania o stanowisko wicegubernatora, który w Królestwie pojawia się w 1866 r., ale jego pozycja

¹ *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, tom I, pod red. A. Góraka, I. Łucia i D. Magiera, Lublin - Siedlce 2008, ss. 604; *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, tom II, pod red. A. Góraka i D. Magiera, Lublin - Siedlce 2009, ss. 391; *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, tom III, cz. 1-2, pod red. A. Góraka, K. Latawca i D. Magiera, Lublin - Siedlce 2010, ss. 735; *Dzieje biurokracji*, tom IV, cz. 1-2, pod red. A. Góraka, K. Latawca i D. Magiera, Lublin - Siedlce 2011, ss. 810; *Dzieje Biurokracji*, tom V, cz. 1-2, pod red. A. Gacy, A. Góraka, Z. Naworskiego, Lublin-Toruń-Włocławek 2013, ss. 841; *Dzieje Biurokracji*, t. VI, pod red. T. Bykovej, A. Góraka i G. Smyka, Lublin 2016, ss. 878.

² Generał-gubernator w administracji cywilnej był organem nadzoru politycznego. Podlegał imperatorowi a nie ministrowi spraw wewnętrznych.

hG

ustrojowa nie jest kopią uregulowań rosyjskich. W Królestwie wiele cech skłania do traktowania go jako organu, choć *expressis verbis* nie jest tak określany w przepisach prawa. Wyniki tych badań zostały opublikowane w wielu publikacjach począwszy od 2006 roku, a ich podsumowanie można znaleźć w pracy poprzedzającej *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów* oraz w artykule opublikowanym w czasopiśmie „Russian Studies in History” (pozycje nr 2 i 11). Dopełnieniem obrazu administracji ogólnej jest artykuł monograficzny poświęcony zarządom powiatowym (pozycja nr 4). Badania te, poza wynikami szczegółowymi, przynoszą obraz struktur niezwykle interesujących z punktu widzenia nauk o administracji - ciał administracyjnych w skład których wchodzi dwa (naczelnik i zarząd powiatowy) a nawet trzy ograny (gubernator, wicegubernator, prezydium rządu gubernialnego) o różnej logice działania (monokratycznej i kolegalnej). Ponadto ciała te są wspomagane organami o składzie mieszanym oraz ciałami doradczymi. Zachodzi nieformalna, ale wyraźna zmiana ewolucyjna: organy monokratyczne upośledzają kolegalne, a pod naciskiem rozwoju stosunków społecznych postępuje komplikacja i specjalizacja struktury wewnętrznej. W efekcie centralizacja prowadzi do znacznego przekroczenia rozpiętości kierowania: organ monokratyczny nie jest już w stanie świadomie realizować swojej władzy w każdej z rozbudowanych prerogatyw. Tu po raz pierwszy pojawia się wątpliwość i pytanie o efektywność rosyjskiego systemu biurokratycznego w Królestwie Polskim.

Liczne i szybko rozrastające się struktury administracji specjalnej są cechą charakterystyczną administracji w XIX wieku. W Imperium Rosyjskim, podobnie jak wcześniej w innych państwach europejskich, postępowały dwa procesy tworzenia administracji specjalnej: 1) wydzielanie kompetencji organu ogólnego (gubernatora i rządu gubernialnego) do realizacji przez odrębne ciała administracyjne; 2) powoływanie nowych agend terenowych organów centralnych. Brak samorządu w Królestwie potęgował to zjawisko. Ponadto ten proces nigdy nie dobiegł końca, a tym samym nie nastąpiło ani całkowite i klarowne wyróżnienie, ani tym bardziej wyodrębnienie administracji specjalnej. Tymczasem informacje o rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim pojawiają się rzadko na łamach polskich opracowań naukowych i są rozproszone. Co więcej, nawet podręczniki akademickie zdawkowo traktują o strukturach administracji specjalnej, skupiając się na administracji ogólnej. W związku z tym należało stworzyć podstawy do uporządkowania i dalszego studiowania tej problematyki.

Przy takiej okazji nie można było uniknąć podjęcia próby odpowiedzi na pytanie: jak należy rozumieć termin administracja specjalna? Tym bardziej, że pozostawało to w ścisłym

związku z badaniami pozycji ustrojowej gubernatora, wicegubernatora i naczelnika powiatu w kontekście idei administracji zespolonej. Już wtedy, w Rosji, na gruncie teoretycznym i praktycznym ustawicznie domagano się przywrócenia stanu zespolenia sprzed rozmnożenia się organów terenowych administracji specjalnej. Żądane wzmocnienie nadrzędnej roli gubernatora miało zapewnić jednolitość działania administracji terenowej a przez to podnieść jej skuteczność.

Za administrację ogólną uznajemy pod względem rzeczowym organy reprezentujące władzę państwową (monarchę) lub rząd. Ich cechą charakterystyczną jest domniemanie kompetencji. Powierza się im dbałość o zachowanie ładu społecznego, spokoju i porządku prawnego. Z tego wynikają kompetencje nadzorcze, kontrolne i inne zwierzchnie wobec innych organów terenowych. Jest to niewątpliwie także funkcja polityczna, tak więc od celów i sposobu realizacji polityki rządu w danym ustroju zależą też kompetencje takiego organu. Organy administracji ogólnej w różnym zakresie reprezentują model pełnego zespolenia administracji w postaci powierzania im wykonywania w terenie zadań wyspecjalizowanych – związanych z kompetencjami danego ministerstwa lub jego części. Pod względem formalnym (organizacyjnym) realizacja zarówno kompetencji ogólnych jak i specjalnych może przybierać różny kształt.

Biorąc ponadto pod uwagę umocowanie prawne, samodzielność budżetową i kancelaryjną można wyróżnić kilka sposobów realizacji takich kompetencji. Po pierwsze z zasad organizacji pracy i biurokracji szczególnie wynika łączenie jednorodnych kompetencji w odrębne stanowiska i (mniejsze lub większe) komórki, dlatego też obserwujemy w omawianym okresie realizację wyspecjalizowanych zadań przez wydziały lub pojedynczych urzędników rządu gubernialnego lub zarządu powiatowego, nawet gdy urzędnicy ci działają poza urzędem – w terenie – i pobierają wynagrodzenie z innych resortów niż MSW, stanowią część etatu danego urzędu, podlegają służbowo jego kierownikowi i posiadają wspólne zaplecze urzędowe, a szczególnie: kancelaryjno-archiwalne.

Po drugie - nadanie praw rzeczowych nie musi się wiązać z ich realizacją za pomocą własnego aparatu urzędowego; gubernator, wicegubernator lub naczelnik powiatu realizują wyspecjalizowane kompetencje poprzez przewodniczenie w ciałach kolegialnych (specyfika kompetencji tych organów nadaje im charakter administracji specjalnej) z własną obsługą kancelaryjną, organy takie mają skład mieszany w postaci przedstawicieli różnych służb i organów a czasem też specjalistów z danej dziedziny i powiązanych z zadaniami danego organu przedstawicieli grup społecznych (ziemian, fabrykantów, robotników). Z racji swojego składu, a czasem też podległości sprawozdawczej związanej z kompetencjami, mają

one charakter międzyresortowy, a ponadto mogą działać różnego rodzaju służby, urzędy i inspekcje częściowo podległe takim organom;

Po trzecie wreszcie dla realizacji kompetencji specjalnych powołuje się odrębne organy podległe innym resortom tworząc coraz liczniejsze i rozgałęzione piony pozostające poza administracją zespoloną, choć niektóre z nich są poddawane w różnym zakresie pod nadzór organów ogólnych i oczywiście wyspecjalizowanych organów kontrolnych.

Za administrację specjalną w sensie formalnym uznałem więc dwa ostatnie sposoby realizacji zadań władzy państwowej. Oczywiście nie będzie tu miało znaczenia umiejscowienie danych kompetencji w resorcie MSW - jedynie potocznie i intuicyjnie utożsamianego z administracją ogólną.

B) Personel rosyjskiej administracji Królestwa Polskiego

Gwałtowna, nacechowana politycznie i bezprecedensowa, akcja depolonizacji (termin wprowadzony przez Andrzeja Chwalbę) kadr administracji Królestwa Polskiego zwróciła moją uwagę na rolę i znaczenie kadr w procesie realizacji władzy. Przed doktoratem traktowałem to zagadnienie jako drogę do zrozumienia systemu kancelaryjnego, akt i dokumentów. Potem badania grup urzędniczych nabrały charakteru równorzędnego w dążeniu do opisanie i analizy rosyjskiego systemu biurokratycznego. Urzędnicy już tradycyjnie stanowią obiekt badań prowadzonych z wykorzystaniem różnych paradygmatów, z których ważniejsze to prozopografia, biografistyka i badanie pragmatyk służbowych.

Początkowym założeniem były badania prozopograficzne elit urzędniczych Królestwa Polskiego. W ramach dwóch grantów poświęconych gubernatorom i wicegubernatorom a następnie naczelnikom administracji specjalnej brałem udział w szeroko zakrojonej kwerendzie obejmującej kilkanaście archiwów zagranicznych: w Rosji, Ukrainie, Gruzji, Litwie, Białorusi i Łotwie oraz archiwa polskie. Wynikiem tych kwerend są przede wszystkim dwa wydania *Słownika gubernatorów i wicegubernatorów* oraz I tom z serii *Naczelnicy organów rosyjskiej administracji specjalnej w Królestwie Polskim* (pozycje 2. i 3. w wykazie), poświęcony naczelnikom rosyjskich organów zarządzania szkolnictwem w Królestwie Polskim (kolejny tom o naczelnikach organów resortu finansów ukaże się w tym roku). Stosowanie metody prozopograficznej wzbudziło jednak pewne wątpliwości. O ile poprzednie doświadczenia z analizy personelu Lubelskiego Zarządu Gubernialnego (1867-1918) przyniosły pozytywne rezultaty, to potraktowanie jako grupy naczelników różnorodnych organów administracji, działających w przeciągu ponad pół wieku, wydało się niezasadne. Tym niemniej podjąłem takie próby.

Całościowe spojrzenie na grupę zostało m.in. zrealizowane przy użyciu innej metody. W referacie wygłoszonym na IX światowym kongresie ICCEES (Międzynarodowa Rada Studiów nad Centralną i Wschodnią Europą) w Tokio zaprezentowałem metodę badania efektywności polityki kadrowej Imperium Rosyjskiego w stosunku do stanowisk gubernatorów i wicegubernatorów w guberniach Królestwa Polskiego. Polega ona na skorelowaniu nominacji gubernatorów i wicegubernatorów z newralgicznymi okresami w historii Królestwa a następnie odrębnym analizowaniu takich grup nominatów w kontekście kompetencji i powierzonych im zadań. Referat ten uzupełniony o wnioski z dyskusji został następnie publikowany (nr 12. w wykazie publikacji). Ostatecznie zdecydowałem ze współautorami poprzestać na opracowaniu i publikacji biogramów dygnitarzy rosyjskich w Królestwie Polskim, a to ze względu na ich indywidualną karierę lub rolę odegraną w historii. Wydaje się, że jest to funkcjonalne narzędzie do dalszych badań.

Przy analizie pragmatyk służbowych szczególne miejsce należało poświęcić systemowi przywilejów zachęcających urzędników rosyjskich do służby w Królestwie. Jednak geneza tego prawa jest dużo starsza niż samo Królestwo Polskie, gdzie zastosowano już ukształtowany system przepisów w tym względzie. Imperium Rosyjskie tylko raz zdecydowało się na tak szeroko zakrojoną i radykalną akcję delegowania rzeszy urzędników do zarządzania terytorium posiadającym już własne elity polityczne i urzędnicze (ros. *obrazowannyje okrainy*). Miało to miejsce w anektowanych państwach gruzińskich. Żeby prześledzić proces kształtowania się systemu przywilejów, o których mowa, należało zbadać historię problemu właśnie tam, co zostało zrealizowane a artykuły pt. *Efektywność prawa o przywilejach urzędników pochodzenia rosyjskiego w Gruzji i Polsce* (poz. nr 6). Dokonując aneksji Królestwa Kartlii i Kachetii zdecydowano się zarządzać nim przy pomocy rosyjskich urzędników, a potem model ten przenoszono do kolejnych państw zakaukaskich. Było to odejście od idei imperium uniwersalnego opierającego swoją władzę na elitach miejscowych. Zakaukazie było terytorium, gdzie Imperium Rosyjskie testowało różnorodne środki w tym względzie zanim wypracowano w miarę spójny i efektywny system ściągania i zatrzymywania urzędników, jako elementu profesjonalnego ale i kolonizatorskiego.

C) Dokumentowanie czynności urzędowych w rosyjskiej administracji Królestwa Polskiego

Biurokracja opiera się na dokumentowaniu i zarządzaniu poprzez dokument (pismo). Jest to kwestia newralgiczna w przypadku państwa o tak kolosalnym terytorium jak Imperium Rosyjskie. Już Max Weber pisał:

Doświadczenie dowodzi, że czysto biurokratyczne, a zatem, biurokratyczno-monokratyczne, dokumentowane administrowanie stanowi, gdy idzie o precyzję, stabilność, dyscyplinę, sprężystość i niezawodność, czyli przewidywalność (zarówno z punktu widzenia pana, jak i interesantów), natężenie i zakres działań, formalną możliwość jego zastosowania we wszystkich sferach, formę zdolną, z czysto technicznych względów, do najwyższej sprawności, i we wszystkich tych znaczeniach, z formalnego punktu widzenia, najbardziej racjonalną postać sprawowania panowania.³

Do takiej konstatacji prowadzić może nawet wnioskowanie *ex silentio* z późniejszej krytyki biurokracji, która konsekwentnie pomija jej trzy cechy⁴:

- 1) wiedza zawodowa i profesjonalna;
- 2) dokumentowanie i archiwizacja czynności urzędowych oraz procedur prowadzących do decyzji;
- 3) tajemnica organizacyjna, z którą wiąże się zakaz ujawniania informacji służbowych na zewnątrz i ogólnie - prowadzenie polityki dostępu do dokumentów.

Ponadto kancelaria jest kluczowym elementem biurokracji, drogą prowadzącą do zrozumienia źródeł (warsztatem historyka) a więc i innych aspektów biurokracji.

Sednem problemu jest zatem zjawisko *kancelarii*. Badając je kompleksowo należy przyjąć, że przekracza ono ramy strukturalne jakiejś komórki i pokrywa się z czynnościami kancelaryjnymi - zarządzanie procesem aktotwórczym i doraźna manipulacja zapisami oraz utrwalanie informacji w określonej, adekwatnej do celu, formie, oraz kształtowanie układu zbiorów takich zapisów a także realizowanie polityki dostępu do treści dokumentów i dbanie o ich fizyczne zachowanie. Są więc to takie cechy aktotwórcy (organizacji), które kształtują formę dokumentu (tak jak czynności merytoryczne kształtują jego treść). Funkcjami kancelarii są więc: sterowanie obiegiem informacji zapisanej, ochrona całości i treści akt, utrwalanie informacji i nadawanie formy aktom i ich zbiorom.

W kontekście tak określonych czynności formalno-kancelaryjnych, przenikających wszystkie komórki i stanowiska organizacji dochodzimy do wniosku, że system kancelaryjny nie może być analizowany w oderwaniu od organizacji, która go stosowała (zob. poz. nr 4)].⁵

³ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, s. 166.

⁴ D. Jemielniak, *W obronie biurokracji*, „Master of Business Administration” 2010 nr 2, s. 72-79.

⁵ H. O. Meisner, *Urkunden und Aktenlehre der Neuzeit*, Leipzig 1952, s. 52-96.

Przy tym należy pamiętać, że owa produkcja kancelaryjna nie była celem funkcjonowania kancelarii a jedynie instrumentem wykonywania władzy⁶

W ten sposób znów dotykamy zagadnienia biurokracji⁷. Skoro *dokumentowanie* jest jednym z elementów decydujących o efektywności *panowania*, to wybór takiej lub innej konfiguracji systemu kancelaryjnego należy traktować jak wynik świadomej decyzji władzy realizowanej przez osoby nią obdarzone lub niejako naturalnej ewolucji [poz. w wykazie nr 9]. Jest to kolejny ślad prowadzący nas od kancelarii do organizacji i ludzi w niej zatrudnionych. Z kolei akcentowanie dokumentu jako narzędzia władzy, z wszystkimi wynikającymi z tego związku zależnościami, już wprost prowadzi nas do kluczowych problemów dyplomatyki.

Poza rozważaniami nad rolą dokumentowania i dokumentu w systemie biurokratycznym [poz. w wykazie nr 8] i analizowaniem kancelarii w kontekście całego urzędu [poz. w wykazie nr 4] należało dokonać próby oceny rosyjskiego systemu kancelaryjnego. W poszukiwaniu kryteriów takiej oceny zwróciłem uwagę na aspekt modernizacji i zapóźnienia. Bez wątpienia nowoczesna kancelaria kojarzy się z rzeczową klasyfikacją akt. W artykule pod tytułem *Między strukturalnym a planowym grupowaniem dokumentów...* [poz. w wykazie nr 10] pokazałem procesy modernizacyjne rosyjskiego systemu kancelaryjnego akt spraw także pod tym względem. Inną metodą oceny jest porównanie. Warsztat polskiego historyka XIX wieku sprzyja poznaniu co najmniej kilku kancelarii: pruskiej, austriackiej, rosyjskiej, polskiej (Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do 1867 r.). Jeżeli uwzględnić także system kancelaryjny francuski, ze względu na skuteczność administracji, powinniśmy otrzymać dobre pole do takich porównań [poz. w wykazie nr 5].

2. Efektywność rosyjskiej biurokracji w Królestwie Polskim

Skupienie szczególnej uwagi na trzech problemach badawczych: strukturach administracji, elitach urzędniczych i systemie kancelaryjnym, pozwala na stosunkowo kompletny opis rosyjskiego systemu biurokratycznego w Królestwie Polskim. Daje to podstawy do stawiania pytań o efektywność tego systemu. Efektywności rozumianej inaczej

⁶ K. Skupieński, *Biurokracja w średniowiecznej kancelarii?* [w] *Drogą historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. P. Dymmela, K. Skupieńskiego i B. Trelińskiej, Lublin 2001, s. 206.

⁷ O zakresie badania biurokracji pisał – H. Izdebski, *Historia administracji a historia biurokracji*, „Państwo i Prawo”, t. 30 (1975), z. 5.

niż skuteczność czyli wykonanie zadania. Pytanie o efektywność jest szersze i odpowiedź powinna uwzględniać kwestie kosztów, następstw i trwałości zakładanych efektów.

Jednym z wyznaczników biurokratyzacji państwa jest zarządzanie przy pomocy pisma a co za tym idzie – prawa pisanego. Bez wątpienia taki sposób zarządzania poszerzył możliwości władz w zakresie stabilnego panowania. Od sprawnego systemu komunikacji i kontroli zależało to w jakim stopniu trzeba się było opierać się na zaufanych urzędnikach mniej lub bardziej samowolnie zarządzających daną prowincją np. namiestnikach. Imperia uniwersalistyczne do pewnego stopnia były zmuszone opierać się na miejscowych elitach. Jednak postępy w standaryzacji systemu dokumentowania, rozwój środków i technik przesyłania i analizowania informacji oddalały tę konieczność.

Jeśli stawiamy pytanie o efektywność Imperium Rosyjskiego to dlatego, że mimo pozornej skuteczności w podbijaniu i utrzymywaniu panowania nad danym terytorium, badania przynoszą coraz nowe dowody na to, że państwo to nie zarządzało efektywnie swoimi zdobyczami. Oczywiście od razu pojawia się problem kryteriów według których będziemy oceniać taką efektywność. Chociaż podboje także są jednym z jej elementów, to istota działania nowoczesnego imperium nie mogła już polegać jedynie na ciągłych podbojach. Takie państwo musiało ustanawiać określony, funkcjonalny porządek, oparty nie tylko na sile, ale zawierający także wartości i instytucje, które służą także podległym społecznościom. Polityka imperialna powinna zakładać, przynajmniej częściowo, osiągnięcie wspólnego dobra, które powstaje w wyniku współdziałania panującego z poddanymi. Stwarza to przesłanki do legitymacji władzy.

Administracja jest nie tylko narzędziem władzy, ale i głównym przedstawicielem na podstawie którego społeczeństwo wyrabia sobie zdanie o państwie, atrakcyjności jego kultury, poziomie cywilizacji technicznej, sprawiedliwości i innych wartościach, i co najważniejsze, o rzeczywistym stosunku państwa do danego społeczeństwa. W tym sensie kwestii efektywności administracji, polityki kadrowej, systemu informacyjnego nie należy sprowadzać do problemu siłowego utrzymania panowania nad danym terytorium.

Wśród racjonalnych celów panowania, od których zależy jego efektywność można wymienić: zwiększenie dochodów (rozwój przemysłu, handlu i gospodarki wiejskiej w kontekście polityki fiskalnej); rozwój zasobów ludzkich (podatników, rekrutów, urzędników, specjalistów); zachowanie panowania terytorialnego (militarnego w ramach ekonomii, poszanowania prawa i porządku, przywiązania do władzy). Praktycznie dla osiągnięcia wszystkich powyższych celów konieczna jest wysoka efektywność aparatu administracyjnego.

Poszczególne badane elementy rosyjskiego systemu biurokratycznego w Królestwie Polskim w różnym stopniu można określić jako efektywne. Struktury administracji są co prawda rozbudowane i wyspecjalizowane, ale przez to niezwykle kosztowne. Tym bardziej, że wraz z uwłaszczeniem lawinowo rosła ilość petentów administracji, a w Królestwie nie wprowadzono samorządu ziemskiego i miejskiego. Głównym zadaniem administracji, o czym świadczy wydzielenie tych kompetencji do decyzji gubernatora, było kontrola społeczeństwa i utrzymanie panowania.

Kadry administracji były coraz lepiej wykształcone i lojalne jednak modernizacja personelu urzędów zachodziła w Królestwie znacznie wolniej niż w guberniach wewnętrznych. Władze stawiały nadal na byłych wojskowych lub ludzi zasłużonych w podporządkowywaniu kraju po Powstaniu Styczniowym. Kosztowny system przywilejów dla urzędników rosyjskich sprawiał, że główną pobudką do służby była chęć kariery i zysków. Charakterystyczna jest sytuacja, że im bardziej wyspecjalizowane stanowisko tym mniejszą posiada samodzielność, w przeciwieństwie do stanowisk obdarzonych władzą ogólną.

Nie mniej ciekawe wnioski przyniosły badania efektywności systemu kancelaryjnego. System rosyjski wyróżnia się pozytywnie elastyczną akomodacją do zmian ustroju administracji. System ten łatwo dostosowywał się przechodząc z kolegialnej do monokratycznej procedury podejmowania decyzji. Stale doskonalony był tryb formowania projektów decyzji podawanych do aprobaty lub korekty w pionowych układach władzy: referent – radca – wicegubernator – gubernator. Jednocześnie jednak, co bardzo znamienne, procedura kolegialnego podejmowania decyzji (referowanie i dyskutowanie nad projektem) zastyga w formalizmie, w sposób widoczny schodzi na dalszy plan.

Żywa bywała dyskusja nad ulepszeniem systemu kancelaryjnego. Jednak zmiany zachodziły bardzo wolno, niejako wymuszone innymi czynnikami, zazwyczaj ustrojowymi lub organizacyjnymi a potem technicznymi. Krytykowano nadmierną komplikację i powolność obiegu pism. Jednak zasadnicze wady systemu nigdy nie zostały zdiagnozowane. Możemy do nich zaliczyć:

- 1) nieokreślone zasady rządzące wyborem między założeniem nowej a wznowieniem starej sprawy;
- 2) kompletny brak zasad zakładania tomów generalistów (*narjadow*);
- 3) nieskuteczny system wyszukiwawczy - sprawa otrzymywała tytuł na podstawie pierwszego pisma a co ważniejsze słowa z tytułu wnoszono do indeksu alfabetycznego, który był podstawowym narzędziem wyszukiwania spraw zarówno bieżących jak i zarchiwizowanych;

4) dekoncentracja zarządzania sprawami bieżącymi, a więc rejestrowaniem, opisywaniem, sygnowaniem i przechowywaniem powodowała różnorodność praktyki w tym względzie.

Z drugiej strony wspomniana dekoncentracja registratury na registratury referatowe, na pewno pozwalała na lepszy dostęp do akt sprawy dopóki nie zostały zarchiwizowane. Pozytywnym zabiegiem było także zdekoncentrowanie mundowania, a więc kanceliści współpracowali bezpośrednio z referentami przy sporządzaniu czystopisów.

System akt spraw odzwierciedlających procedury decyzyjne był układem naturalnym. Powstawało bardzo dużo jednostek aktowych ale odpowiadających na konkretne pytania. System ten byłby niezwykle efektywny, gdyby szybko i łatwo pozwalał na odnalezienie danej sprawy lub na jej wznowienie. Tak jednak nie było. W efekcie dokumenty nie dawały tak dużej przewagi wiedzy na jaką można by liczyć. Sprawy, które raz trafiły do archiwum bardzo rzadko wznawiano, uznając, że łatwiej założyć nową sprawę, niż odnaleźć starą. O niewykorzystanych możliwościach tego systemu najlepiej świadczy fakt, że wzbogacony o pomoc kancelaryjną w postaci wykazu akt do dziś jest w powszechnym użyciu w Polsce (o czym *nota bene* zapominamy).

Współdziałanie w ramach jednego systemu biurowatycznego wszystkich badanych elementów potęgowało negatywne skutki cząstkowych wad i błędów. Jest to zjawisko charakterystyczne dla systemu. Ogólnie należy uznać, że rosyjski system biurowatyczny nie byłby efektywny nawet gdyby główne cele zlecane mu przez imperium były inne, niż tylko utrzymanie panowania i fiskalizm.

Na koniec warto pragnę podkreślić, że zarysowane wyżej interdyscyplinarne podejście do systemu biurowatycznego może przynosić korzyści przy ocenie adekwatnych stosunków współczesnych. Nadal bowiem dominują organizacje o charakterze biurowatycznym, zarówno co do struktury i formacji kadr, jak i systemu kancelaryjnego. Gromadzone przez co najmniej dwa wieki doświadczenie nie powinno być pomijane.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo - badawczych (artystycznych).

Moje zainteresowania naukowe biorą swój początek na studiach historycznych na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej. Na ich kierunek wpłynęły ukończone specjalizacje, przede wszystkim archiwistyczna, oraz uczestnictwo w seminarium magisterskim profesora Józefa Szymańskiego, co zaowocowało obroną pracy magisterskiej p.t. *Sfragistyka i heraldyka miejska Ziemi Chełmskiej*. Zatrudniony w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii i Bibliotekoznawstwa mogłem rozwijać swoje zainteresowania dotyczące nauk pomocniczych historii, a szczególnie archiwistyki, dyplomatyki, genealogii i heraldyki. Praca nad rozprawą doktorską o kancelarii rosyjskiej akt spraw na przykładzie urzędów lubelskich, rozpoczęta na seminarium doktorskim profesora Józefa Szymańskiego a następnie kontynuowana i zakończona pod kierunkiem profesora Krzysztofa Skupieńskiego, ugruntowała obszary moich zainteresowań badawczych wzbogacając je o historię administracji.

Ukształtowany przez lubelską szkołę nauk pomocniczych historii nabrałem przekonania do pożytków płynących z rozciągania badań dyplomatycznych na wytwory kancelarii zbiurokratyzowanych. Dla zrealizowania wyłaniającego się zadania należało jednak znacznie rozszerzyć pole obserwacji ze względu na kluczowe zmiany jakie przeszła owa „kancelaria”, czyli środowisko w którym dokument powstaje. W ścisłym związku z powyższym znalazły się kwestie rozbudowania warsztatu i stworzenia podstawy teoretycznej.

A. DYPLOMATYKA

Przez wiele moich opracowań, z różnym natężeniem przewija się odpowiedź na pytanie czy dyplomatyka powinna zajmować się wszelkimi rodzajami szeroko rozumianego dokumentu (m.in. pozycje w wykazie dorobku nr I.2, II.1, IV.1, V.1, V.31). Bez wchodzenia w szczegóły obowiązującej w Europie teorii, można stwierdzić, że położenie nacisku na moc prawną otwiera drogę do uznania aktów urzędowych za rodzaj dokumentu, który jednak nie ma publicznej mocy prawnej, a jedynie wewnątrzurzędową lub wręcz prywatną. Oznacza to zgodę z opiniami mówiącymi o jednej, niepodzielnej na dawną i nową, dyplomatyce. W konsekwencji mniejsze znaczenie będzie miała dyskusja o dwóch odrębnych dyscyplinach: dyplomatyce i aktoznawstwie (Aktenkunde). Pozostaje to w ścisłym związku z postulatami dyplomatyków, przedstawicieli lubelskiej szkoły nauk pomocniczych historii, uczniów profesora Józefa Szymańskiego. Najważniejsze jest pojmowanie dokumentu jako pisemnego narzędzia władzy, administracji i zarządzania, nie tracąc przy tym z pola widzenia innych jego funkcji, jak np. ludycznej lub informacyjno-komunikacyjnej. Takie „totalne” ujęcie nie

zaciera różnic między dyplomatyką (nauką o dokumencie w ogóle jako źródle historycznym) a archiwistyką⁸.

W poszukiwaniu modelu badań dyplomatycznych odpowiadających specyfice kancelarii XIX wieku rozszerzyłem zakres badań wychodząc poza analizę ich genezy i formy. Uznałem za konieczne rozpoznanie okoliczności ich powstawania, zarówno władzy, której były narzędziem, jak i ludzi, którzy je tworzyli. Korespondencja urzędowa to nie tylko zbiór dokumentów (teczka sprawy), ale przede wszystkim narzędzie władzy (zarządzania). Procedura wygotowania dokumentu (system kancelaryjny) stanowi integralną część administracji publicznej i jednocześnie stanowi dział odrębnej aktywności prawodawczej państwa. Oczywiście zmieniają się funkcje, a co za tym idzie status aktu urzędowego – dynamicznie rozwija się proces prawnego określania form dokumentów.

Dyplomatyka podpowiada nam jeszcze jedno podejście, zdeterminowane pytaniem o funkcje dokumentu. Nie można o tym zapominać dążąc do ustalenia rodzajów dokumentu, procesu ich powstawania, a następnie dokonując analizy jego poszczególnych formuł. Nieco przewrotnie można przecież powiedzieć, że „forma” dokumentu niesie ze sobą wiele „treści”.

Nieodłącznym kontekstem dokumentu pozostaje kancelaria. W omawianym okresie czynności formalno-kancelaryjne stają się udziałem wszystkich komórek i stanowisk organizacyjnych. Tak więc „kancelaria” czy „system kancelaryjny” łączy badania dyplomatyczne z historią administracji. Nie jest to wniosek oryginalny. Już Heinrich Otto Meisner zakładał, że akty będące zapisem czynności urzędowych określonych organów i urzędników można zrozumieć poprzez badanie ich wystawców. Stąd dla nauki o akcie wielkie znaczenie ma znajomość prawa (w tym administracyjnego) i jego historii. Początkowo za pośredni a potem za równorzędny cel uznałem rozpoznanie organu administracji, urzędników, struktury organizacyjnej i toku urzędowania instytucji sporządzającej akty⁹. Z kolei uznanie równorzędności i ściślejszego wzajemnego powiązania dyplomatyki i historii administracji doprowadziło mnie do wypracowania przedmiotu badań w postaci biurokracji.

Jak wspomniałem w autoreferacie ważnym kryterium oceny systemu kancelaryjnego jest porównanie. Dla polskiego historyka-archiwisty jest to zadanie o tyle łatwiejsze, że

⁸ J. Šebánek, Z. Fiala, Z. Hledikova, *Česká diplomatika do r. 1848*, Praha 1971. (szczególnie rozdział XII, s. 190-203); Z. Fiala, *Diplomatika jedna nebo dve*, „Archivní časopis” 10, 1960, s. 1-19; H. O. Meisner, *Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Leipzig 1952; A. Tomczak, *W sprawie zakresu dyplomatyki*, [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków polskich. Referaty*, t. II, Warszawa 1968, s. 330-343; M. Trojanowska, *Dokument nowożytny – zmiana formy czy funkcji?*, [w:] *Powstawanie - przepływ - gromadzenie informacji*, Toruń 1978, s. 150-155; K. Skupieński, *Документоведение или дипломатика? That is the question*, [w:] *Документ. Архив. История. Современность*, Jekaterynburg 2010, s. 18-21.

⁹ H. O. Meisner, *Urkunden- und Aktenlehre...*, s. 52-96.

szeroko u nas stosowana zasada proveniencji zespołowej wymaga skrupulatnej znajomości procesu formowania się jednostek kancelaryjnych i układu registraturalnego. Stosunkowo dobrze rozwinięte badania nad kancelarią pruską i polską (administracji Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do 1867 r.) pozwalały na takie zabiegi. Słabszy stan badań nad kancelarią administracji Galicji trzeba było uzupełnić samodzielnie. Powstały dwie prace, najpierw wybór źródeł o charakterze normatywnym poprzedzony opracowaniem dotychczasowej wiedzy (pozycja w wykazie dorobku nr II.1) a następnie artykuł o reformie kancelarii hr. Kielmansegga (pozycja w wykazie dorobku nr IV.7). Badania te pozwoliły rozszerzyć możliwości analizy rosyjskiego systemu akt spraw, co wykorzystałem w innych pracach.

B. ADMINISTRACJA

Historia administracji ma długą i ugruntowaną tradycję. Moje badania w zakresie rosyjskich struktur władzy Królestwa Polskiego mogłem więc oprzeć na sprawdzonych wzorcach. Realizując program badań nad biurokracją administracji rosyjskiej starałem się uzupełnić obraz administracji Królestwa Polskiego po upadku Powstania Styczniowego zarysowany w podręcznikach i badaniach równolegle prowadzonych przez innych historyków. Po wydaniu monografii o Kancelarii Gubernatora Lubelskiego i Rządzie Gubernialnym Lubelskim (pozycja w wykazie dorobku nr I.1) zajmowałem się różnymi rodzajami cywilnych, terenowych struktur państwowych, takich jak: rząd gubernialny, administracja lasów, sekwestratorzy, policja polityczna lub wybranymi funkcjami administracji (zarząd więziennictwem) (pozycje w wykazie dorobku nr IV.13, V.3, V.9, V.10). Nieco odrębnie można potraktować dwie prace poświęcone kupiectwu. W jednym artykule przedstawiłem próby sformowania na wzór rosyjski stanu kupieckiego w Królestwie Polskim a w innym - jeden z najciekawszych organów związanych z kupiectwem Królestwa: Trybunał Handlowy w Warszawie (pozycje w wykazie dorobku nr V.8 i V.29).

Jedynie dwie prace mają ogólniejszy charakter. Pierwsza z nich dotyczy pozostałości czy wręcz inspiracji rosyjskich w administracji Odrodzonej Rzeczypospolitej (pozycja w wykazie dorobku nr V.21). Pobudką do jego napisania były dyskusje o szkodliwym wpływie zbyt ortodoksyjnego podejścia do periodyzacji historii. Druga praca jest krótkim podsumowaniem badań nad rosyjską administracją specjalną Królestwa Polskiego (pozycja w wykazie dorobku nr V.36).

C. URZĘDNICY

Podobnie jak w przypadku badań struktur administracyjnych mój warsztat i zainteresowania naukowe urzędnikami biorą swój początek w opracowaniu prozopograficznym grupy 711 pracowników zaplecza urzędowego gubernatora lubelskiego, od reformy 1867 r. do likwidacji tych urzędów na ewakuacji w Rosji. W tym modelu napisałem później jeszcze prace poświęcone poszukiwaniu specyfiki gubernatorów południowych i wschodnich guberni Królestwa Polskiego (pozycja w wykazie dorobku nr V.2) czy później - wszystkich guberni (pozycja w wykazie dorobku nr I.3). Z czasem coraz więcej uwagi poświęcałem polityce kadrowej, szczególnie systemowi przywilejów dla *czinownikow russkogo proischożdienija* (pozycje w wykazie dorobku nr V.9, V.14, V.15, V.25).

Jednocześnie dążyłem do rozpoznania wszystkich, przynajmniej tych najważniejszych, urzędników rosyjskich w Królestwie, ich biografii. Kluczową barierą w realizacji tego przedsięwzięcia wydawały się braki w podstawie źródłowej. Z czasem jednak szeroko zakrojone kwerendy archiwalne i biblioteczne zaczęły przynosić efekt. Najpierw w postaci pojedynczych biogramów (pozycja w wykazie dorobku nr V.11) a potem *Słownika biograficznego gubernatorów i wicegubernatorów...*, który jest owocem pracy trzech autorów (pozycja w wykazie dorobku nr I.3). Wkrótce okazało się, że przyrost informacji znajdujących w różnych archiwach jest tak duży, że przygotowaliśmy drugie, znacznie poszerzone wydanie tej pracy.

Zajmując się światem urzędników rosyjskich trudno nie zetknąć się z problemem korupcji, który pokazałem na przykładach człowieka na najniższym możliwym stanowisku – pisarza gminnego oraz bohatera (ofiary) najgłośniejszej afery szpiegowskiej w Rosji – Mjasojedowa (pozycje w wykazie dorobku nr V.4 i V.24).

D. KAUKAZ POŁUDNIOWY

Bardzo ważnym doświadczeniem badawczym były poszukiwania genezy rosyjskiego modelu zarządzania tzw. *obrazowannymi okrainami*. Po rozbiorach Rzeczypospolitej zupełnie inny etap w tym względzie rozpoczęła aneksja państwa wschodniogruzińskiego w 1801 r. a zakończyło zdławienie oporu plemion górskich i tym samym zakończenie wojny kaukaskiej. Oznaczało to istotną zmianę w polityce względem państw ościennych. Poprzednio Rosja starała się utrzymywać pół-zależne państwa, takie jak Rzeczypospolita, w charakterze buforów. Jednak nowa polityka wymagała nowych środków. O ile na zachodzie Rosja stosowała wypróbowaną już metodę zarządzania za pomocą miejscowych elit, to na południu

z różnych przyczyn zaczęto kształtować nowy model, który ostatecznie został przeniesiony na inne tereny. Model ten zakładał szybką unifikację a następnie rusyfikację terytoriów z odsunięciem i do pewnego stopnia dyskryminacją miejscowych elit. Rusyfikacja nie jest tu terminem do końca trafnym i dotyczyła jedynie pewnych grup czy warstw miejscowej ludności. Głównym założeniem była kolonizacja (dobrowolna i przymusowa na „Ciepłą Syberię” zsyłano przestępców państwowych i włóczęgów): przejmowanie własności ziemskiej, zasiedlanie lepszych ziem rosyjskimi chłopami oraz kozakami. Istotną częścią tego planu była obecność armii rosyjskiej (oficerom tam służącym wypłacano podwójne wynagrodzenie) oraz sprowadzanie urzędników z wewnętrznych guberni Imperium. W obu przypadkach starano się aby rodziny żołnierzy, kozaków i urzędników osiedliły się tam i stanowiły podstawę rosyjskiego panowania. Urzędnicy przychodzili na Kaukaz za armią. Kolonizacja urzędnicza wymagała stworzenia odpowiednich warunków i zachęt, ale była istotnym uzupełnieniem rosyjskiej społeczności na Kaukazie.

Warto zwrócić uwagę, że zarówno Polacy, jak i Gruzini, byli narodami w pełni ukształtowanymi, o długiej i bogatej historii państwowej, co więcej historii uświadamianej dzięki wielowiekowej ciągłości elity narodowej. Ponadto oba narody/państwa zajmowały terytoria newralgiczne pod względem strategicznym – na pograniczu z mocarstwami żywotnie zainteresowanymi wpływami na tych terenach, i znalazły się w granicach Imperium w tym samym czasie. Wbrew pozorom więc podjęty temat nie należy całkowicie do historii powszechnej, jako że w skład Imperium Rosyjskiego wchodziły w tym czasie również ziemie polskie, co więcej Kaukaz a szczególnie Zakaukazie wydaje się o wiele efektywniejszym polem do porównań z dziejami ziem polskich w ramach Imperium Rosyjskiego, niż tak często eksploatowany w tym celu przypadek Finlandii.

Istotnym zjawiskiem było także doskonalenie techniki zarządzania *obrazowanymi okrainami*, które było udziałem wielu wojskowych i cywilnych dygnitarzy rosyjskich. W kilku artykułach zajmowałem się kształtowaniem struktur rosyjskiej administracji oraz systemu przywilejów dla urzędników rosyjskich w różnego rodzaju resortach i rodzajach służby na Zakaukaziu (pozycje w wykazie dorobku nr V.5, V.15. V.32).

E. ARCHIWISTYKA

Archiwistyka polska ze względu na swoje podstawowe założenia teoretyczne (zasadę proveniencji) jak i wynikającą z nich praktykę, nierozzerwalnie łączy się z badaniami dokumentu i kancelarii. Dlatego też warsztat zbudowany w trakcie rozwijania moich zainteresowań biurokracją w wieku XIX łatwo przenosi się i realizuje także w odniesieniu do

wieku XX i czasów współczesnych. Przykładem tego są trzy artykuły poświęcone archiwistyce współczesnej i zarządzaniu informacją (pozycja w wykazie dorobku nr IV.1, IV.5, V.22). Dwa kolejne artykuły wiążą się z transformacją studiów archiwalnych na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej. Opracowane przeze mnie programy studiów I i II stopnia dla kierunku Archiwistyka i Nowoczesne Zarządzanie Zapisami Informacyjnymi zaowocowały m.in. pracami o roli nauk administratywistycznych w kształceniu archiwistów oraz publikacją całościowej koncepcji zmodernizowanych studiów archiwistycznych (pozycja w wykazie dorobku nr V.6 i V.23).

F. HERALDYKA I PALEOGRAFIA

Niestety intensywne zaangażowanie w dzieje biurokracji nie pozwoliło mi na rozwijanie moich zainteresowań odnośnie innych dyscyplin pomocniczych historii, takich jak heraldyka i paleografia cyrylicka. Choć warsztat z nimi związany stale przynosi mi znaczne profity, to wyłącznie tym zagadnieniom poświęciłem jedynie dwa artykuły (pozycje w wykazie dorobku nr IV.3 i V.20).

PODSUMOWANIE

Wiele z moich prac została opublikowana w Rosji i na Ukrainie. Stało się tak z co najmniej dwóch powodów. Pierwszym było przekonanie, że rosyjską biurokrację Królestwa Polskiego należy traktować jako część historii Imperium Rosyjskiego i tym samym zerwać z manierą, czasem sztucznego, wydzielania spraw polskich i analizowania ich w pewnym oderwaniu od całości Imperium. Ten ogólnopaństwowy kontekst wiele razy pozwalał mi zrozumieć zachodzące procesy, czy pojedyncze decyzje. Szczególnie zrozumienie kontekstu kulturowego i ustrojowego aparatu władzy, a przede wszystkim urzędników, uważam za bardzo trudne bez stałego i żywego kontaktu z badaniami i środowiskiem historyków z krajów niegdyś wchodzących w skład Imperium Rosyjskiego. Drugim ważnym powodem była chęć wprowadzenia do historiografii rosyjskiej spraw Królestwa Polskiego a jednocześnie konfrontowania wyników swoich badań w dyskusjach z historykami z tych krajów.

Andrzej Górecki